ӘОЖ 342.924
ХҒТАР 10.17.31

Е.Б. Ахметов[1], А.Б. Ахметова[2]
[1]Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты,
Астана қ., Қазақстан Республикасы
[2]Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
Павлодар қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘКІМШІЛІК СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕГІ ЗАҢДЫЛЫҚ ҚАҒИДАТЫ ЖАЙЫНДА

Аннотация. Мақала Қазақстан Республикасының Әкімшілік сот ісін жүргізудегі заңдылық қағидатының мазмұны мен рөлін кешенді талдауға арналған. Зерттеудің мақсаты заңдылық қағидатын нормативтік және доктриналдық түсінуді нақтылау, оның әділеттілік, мөлшерлестік қағидаттарымен байланысын анықтау. Зерттеу нормативтік құқықтық актілерді талдауды, шетелдік тәжірибені шолуды, сондай-ақ деректерді статистикалық талдауды қамтитын кешенді ішкі бағытқа сүйенеді.

Әдіснамалық негізді Қазақстан Республикасының Конституциясын, Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік іс жүргізу кодексін және мамандандырылған әкімшілік соттардың сот тәжірибесін талдауға негіз болатын ресми заңды, салыстырмалы құқықтық, жүйелік және құрылымдық-функционалдық әдістер құрайды. Заңдылық қағидаты әкімшілік процестің жүйе құраушы бастамасы болып табылатыны көрсетілген, бірақ оны іске асыру әкімшілік және азаматтық соттар арасындағы юрисдикцияның қақтығыстарымен, құқықтық реттеудегі олқылықтармен және қоғамдық қызығушылық пен әкімшілік қалауды бағалау тәсілдерінің күрделене түсетіндігімен сипатталады. Әділдік пен субъективті құқықтарды тиімді қорғауды, сондай-ақ әкімшілік әділетті дамытудың шетелдік тәжірибесін ескере отырып, заңнаманы және сот практикасын одан әрі жетілдіруді талап ете отырып, оны бірлікте түсіндіруді көздейтін заңдылықты материалдық түсіну қажеттілігі негізделеді.

Түйінді сөздер: заңдылық; әкімшілік сот; әкімшілік әділет; әкімшілік қалау; құқықтық дау; әкімшілік орган; лауазымды адам.

Е.Б. Ахметов[1], А.Б. Ахметова[2]
[1]Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан,
г. Астана, Республика Казахстан
[2]Павлодарский педагогический университет имени А. Маргулана,
г. Павлодар, Республика Казахстан

О ПРИНЦИПЕ ЗАКОННОСТИ В АДМИНИСТРАТИВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. Статья посвящена комплексному анализу содержания и роли принципа законности в административном судопроизводстве Республики Казахстан. Целью исследования является уточнение нормативного и доктринального понимания принципа законности, выявление его взаимосвязи с принципами справедливости и соразмерности. Исследование опирается на комплексный подход, включающий анализ нормативных правовых актов, обзор зарубежного опыта, а также судебную практику.

Методологическую основу составляют формально-юридический, сравнительно-правовой, системный и структурно-функциональный методы с опорой на анализ Конституции Республики Казахстан, Административного процедурно-процессуального кодекса Республики Казахстан и судебной практики

специализированных административных судов. Показано, что принцип законности выступает системообразующим началом административного процесса, но его реализация осложняется коллизиями юрисдикции между административными и гражданскими судами, пробелами в правовом регулировании и неоднородностью подходов к оценке публичного интереса и административного усмотрения. Обосновывается необходимость понимания законности, предполагающего ее толкование в единстве с требованием справедливости и эффективной защиты субъективных прав, а также дальнейшего совершенствования законодательства и судебной практики с учетом зарубежного опыта развития административной юстиции.

Ключевые слова: законность; административный суд; административная юстиция; административное усмотрение; правовой спор; административный орган; должностное лицо.

E.B. Akhmetov[1], A.B. Akhmetova[2]
[1]Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Astana, the Republic of Kazakhstan
[2]Pavlodar Pedagogical university named after A. Margulan, Pavlodar, the Republic of Kazakhstan

ON THE PRINCIPLE OF LEGALITY IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article is devoted to a comprehensive analysis of the content and role of the principle of legality in the administrative proceedings of the Republic of Kazakhstan. The purpose of the study is to clarify the normative and doctrinal understanding of the principle of legality, to identify its relationship with the principles of fairness, proportionality and protection of the public interest. The research is based on a comprehensive approach, including an analysis of regulatory legal acts, a review of foreign experience, as well as statistical data analysis.

The methodological basis consists of formal legal, comparative legal, systemic and structurally functional methods based on the analysis of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Administrative Procedural Code of the Republic of Kazakhstan and judicial practice of specialized administrative courts. It is shown that the principle of legality acts as the backbone of the administrative process, but its implementation is complicated by conflicts of jurisdiction between administrative and civil courts, gaps in legal regulation and heterogeneity of approaches to assessing public interest and administrative discretion. The necessity of a material understanding of legality is substantiated, assuming its interpretation in unity with the requirement of justice and effective protection of subjective rights, as well as further improvement of legislation and judicial practice, taking into account foreign experience in the development of administrative justice.

Keywords: legality; administrative court; administrative justice; administrative discretion; legal dispute; administrative body; official.

DOI: 10.52425/25187252_2026_39_11

Кіріспе. Қазақстан Республикасында әкімшілік әділеттің қазіргі заманғы моделін қалыптастыру және 2021 жылғы 1 шілдеден бастап Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексін (бұдан әрі – ӘРПК) енгізу жария әкімшілікке сот бақылауының жүйесін де, жария құқықтық даулар саласындағы құқық үстемдігін қамтамасыз етудің тетіктерін де түбегейлі өзгертті. Әкімшілік сот ісін жүргізу Қазақстанның демократиялық, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретіндегі конституциялық мәртебесін іске асырудың негізгі құралы болуға арналған. Осыған сәйкес адам, оның құқықтары мен бостандықтары, сондай-ақ мемлекет пен азаматтың өзара жауаптылығы ең жоғары құндылықтар деп танылады.

Осындай жағдайларда заңдылық қағидаты ерекше маңызға ие болып табылады. Осы қағидат дәстүрлі түрде әкімшілік құқықта Конституция мен заңның қоғамдық билікке бағынуының негізі ретінде қарастырылады. Бұл қағидат әкімшілік органның норма шығарушылық және құқық қолдану қызметін қамтиды. Әкімшілік сот ісін жүргізудегі бұл қағидат жүйе құраушы бастама болып

табылады: ол арқылы басқару органдарының актілері мен іс-әрекеттерінің заңдылығын тексеру қамтамасыз етіледі, әкімшілік қалауы түзетіледі, жеке тұлғалардың қоғамдық мүддесі мен субъективті құқықтары арасында тепе-теңдік құрылады.

Әкімшілік әділеттің қазақстандық үлгісі әкімшілік әділет институтының кеңестік даму кезеңін қоса алғанда, сондай-ақ Еуропалық тәжірибені, ең алдымен Германия мен Балтық елдерінің тәжірибесін қоса алғанда отандық құқықтық дәстүрдің ықпалымен қалыптасады. Сонымен қатар, зерттеулер елеулі мәселелердің бар екендігін көрсетеді: әкімшілік және азаматтық соттар арасындағы юрисдикциялардың аражігін ажыратудағы фрагменттік және қайшылықтар, азаматтық процесте жария ететін құқықтық даулардың бір бөлігін қалдыру, ӘРПК-тің қағидаттары жүйесін құру кезінде шетелдік тәсілдерді жеткіліксіз пайдалану.

Қазіргі қазақстандық әкімшілік үдерістегі заңдылық қағидатының қосымша өлшемі – оның өзге басшылық қағидаттармен: әділдікпен, мөлшерлестікпен, соттың белсенді рөлімен, адам құқықтарын қорғаумен және «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасымен өзара іс-қимылы. Осыған байланысты әкімшілік сот ісін жүргізудегі заңдылықты іске асырудың мазмұны мен тетіктерін кешенді қайта қарау, оның мамандандырылған әкімшілік соттардың сот тәжірибесіндегі нақты рөлін анықтау және заңнама мен құқық қолдануды одан әрі жетілдіру бағыттарын анықтау қажеттілігі туындайды.

Қазақстандық әкімшілік сот ісін жүргізуде заңдылық қағидаты формальды нормативтік талап ретінде бекітілгенімен, оның материалдық-құқықтық мазмұнда түсіндірілуі мен қолданылуы біркелкі емес. Бұл жағдай сот бақылауының тиімділігіне және субъективті құқықтарды қорғау деңгейіне тікелей әсер етеді, себебі заңдылық қағидаты әділдік пен құқықтық қорғаудың негізі болып табылады. Әкімшілік сот жүйесінде заңдылық пен әділдік қағидаттарының өзара байланысы мен үйлесімділігі маңызды рөл атқарады, алайда олардың тәжірибесінде толық жүзеге асырылмауы сот процесінің сапасына кедергі келтіреді [1].

Заңдылық қағидаты формальды деңгейде әкімшілік рәсімдік нормаларды қатаң сақтауды білдіреді. Яғни сот пен әкімшілік орган өз әрекеттерін тек заңға сүйене отырып жүзеге асыруға міндетті. Мұндай түсінік заң мәтінінің шеңберінен шықпауды, рәсімдердің сақталуын және өкілеттіктердің шегінен аспауды талап етеді.

Мақаланың басты мақсаты – Қазақстан Республикасының әкімшілік сот ісін жүргізудегі заңдылық қағидатын оның нормативтік, доктриналдық және тәжірибелік өлшемдерінде талдау жүргізу, сонымен қатар оның әкімшілік сот ісін жүргізудегі өзге де қағидаттарымен өзара байланысын ашу және сот бақылауының тиімділігін арттыру жөнінде ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Қазақстандық әкімшілік сот ісін жүргізуде заңдылық қағидатының біркелкі түсіндірілуі мен қолданылмауының себептері мен салдарын зерттеу. Сонымен қатар, заңдылық қағидатының әкімшілік сот бақылауындағы тиімділікке және субъективті құқықтарды қорғау деңгейіне әсерін талдау көзделеді. Зерттеу барысында Қазақстанның Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексіндегі заңдылық қағидатының құқықтық реттелуі мен сот тәжірибесіне енгізілуінің ерекшеліктері қарастырылады. Мақалада заңдылық қағидатының толық әрі біркелкі іске асыру үшін нормативтік құқықтық жүйені жетілдіру және сот тәжірибесін тұрақтандыру жолдары ұсынылады. Бұл зерттеу әкімшілік сот жүйесінің тиімділігін арттыруға және азаматтардың құқықтарын қорғауды күшейтуге бағытталған практикалық ұсыныстар жасауға мүмкіндік береді. Осылайша, мақала Қазақстандағы әкімшілік сот ісін жүргізудегі заңдылық қағидатының теориялық және тәжірибелік аспектілерін кешенді түрде талдауды мақсат етеді.

Материалдар мен әдістер. Ғылыми мақаланы жазу барысында жалпы ғылыми, жеке ғылыми әдістер қолданылды. Жалпы ғылыми әдістер логикалық талдау, синтез әдісін қамтыды, салыстырмалы әдістері. Жеке ғылыми әдістер құқық қолдану практикасын талдау әдістері.

Қазақстан Республикасының әкімшілік

сот ісін жүргізу қағидаттарын зерттеуге келесі қазақстандық ғалымдардың үлкен үлес қосқанын атап өткен жөн. Олар: С.З. Зиманов, Б.Е. Абдрахманов, Е.Б. Абдрасулов, М.Т. Әлімбеков, С.Н. Досымбеков, Б.З. Елчібаев, Б.А. Жетпісбаев, М.И. Жұмағұлов, Е.А. Нұғманова, Р.А. Подопригора, А.И. Худяков және т.б.

Нәтижелер, талқылау. Қазақстан Республикасы Конституциясының 34-бабына сәйкес, жеке азамат басқа адамдардың құқықтарына, бостандықтарына, ар-ожданы мен қадір-қасиетіне құрмет көрсете отырып, Қазақстан Республикасы Конституциясының ұйғарымдарын, сондай-ақ заңнамасының өзге де нормаларын сақтауға міндетті[1].

Демек, аталған конституциялық ұйғарым заңдылық қағидатын іске асыру үшін іргетас болып табылады.

Сонымен қатар, ҚР Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінің (бұдан әрі – ҚР ӘРПК) 7-бабына сәйкес әкімшілік орган, лауазымды адам әкімшілік рәсімдерді өз құзыреті шегінде және Қазақстан Республикасының Конституциясына, осы Кодекске және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілеріне сәйкес жүзеге асырады[2].

Бұдан шығатыны, заңдылық қағидатына сәйкес әкімшілік орган, лауазымды адам және сот объективтілікті сақтай отырып, әкімшілік іске қатысушылардың әрқайсысына әкімшілік істің мән-жайларын жан-жақты және толық зерттеуге олардың құқықтарын іске асыру үшін тең мүмкіндіктер мен жағдайларды қамтамасыз етуге міндетті[3].

Қазақстанда әкімшілік әділдікке көшу ӘРПК-де заңдылық пен әділеттілік қағидаттарын нақты нормативтік бекіту және дәйекті іске асыру қажеттілігіне негізделгенін атап өткен жөн, себебі дәл осы қағидаттар жария билік органдары мен соттардың қарауына шек қояды [1, 82 б.].

Әкімшілік орган өз құзыретінің шекарасын бұзбауға міндетті.

Ғылыми пікірлерге сәйкес, құзыреті уәкілетті субъектіге жүктелген жария істердің көлемі (міндеттер шеңбері) болып табылады, олүшін оған берілген өкілеттіктерді пайдалана отырып шешуге уәкілетті.

Құзыреттіліктің мынадай түрлерін бөліп көрсету қажет:

1) Пәндік құзырет жүргізілетін саланы және шешуге жататын мәселелер тізбесін сипаттайды;

2) Инстанциялық құзырет – бұл осы органға мәселелер мен істердің белгілі бір санатын қарау және түпкілікті шешу құқығы қойылған әкімшілік иерархия жүйесінде заңмен белгіленген деңгей;

3) Функционалдық құзырет құрылымдық бөлімшелер арасында әкімшілік орган ішінде мәселелер мен міндеттердің бөлінуін көрсетеді [2].

Осылайша, құзыреттердің жоғарыда аталған түрлерін заң сол немесе өзге де әкімшілік органға бекітеді және осы петицияларды бұзу заңдылық қағидатын бұзу туралы бекітуге негіз береді.

Әкімшілік органның барлық шешімдері жоғарыда көрсетілген құзырет түрлерін бұзбай қабылдануға тиіс.

Айта кету керек, заңдылық қағидатына байланысты тағы бір ерекшелігі бар – егер де әкімшілік акт адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын бұзады деген қорытындыға келсе, Қазақстан Республикасының Конституциялық сотына жүгіну міндетіне сәйкес заңның немесе өзге де нормативтік құқықтық актінің Конституцияға қайшы келетіндігін тану туралы сұрау салу арқылы жүзеге асырылады [3].

Сот тәжірибесінен мысал келтірейік. Салық төлеушінің «VTB» жауапкершілігі шектеулі серіктестігінің Алматы қаласының прокуратурасына тексеріс жүргізу туралы талап қою жөніндегі әрекеттерді заңсыз деп тану туралы талап арызы бойынша әкімшілік істердің бірі.

Жоғарғы Соттың әкімшілік істер жөніндегі сот алқасы, төменгі соттардың сот актілерін

[1] Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 ж. 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (жүгінген күні: 26.01.2026).

[2] Қазақстан Республикасының әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі: Қазақстан Республикасының 2020 ж. 29 маусымдағы № 350-VI ҚРЗ Кодексі [Электрондық ресурс] – Айналыс режим: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000350 (жүгінген күні: 26.01.2026).

[3] Сол жерде.

күшін жоя отырып және мәлімделген талаптарды қанағаттандыра отырып, өз шешімін жауапкердің прокурорлық қадағалауды жүзеге асырудың аумақтық ережелерін бұзғаны немесе бұзбағаны туралы уәждеді [4].

Мысалы, сот алқасы Алматы қаласы прокурорының Алматы облысы бойынша Мемлекеттік кірістер департаментіне тексеру жүргізу туралы талап жіберуге құқығы жоқ деп есептеді, себебі Қазақстан Республикасы прокуратурасының бірыңғай жүйесін Бас прокуратура, облыс прокуратуралары және оларға теңестірілгендер құрайды (республикалық маңызы бар қалалардың және Қазақстан Республикасы астанасының прокуратуралары, бас әскери және көлік прокуратуралары), аудандық және оларға теңестірілген қалалық, ауданаралық, сондай-ақ мамандандырылған прокуратуралар (әскери, табиғат қорғау, арнайы объектілердің көлік прокуратуралары)[4].

Аудандық прокурордың қадағалау қызметін жүзеге асыру жөніндегі өкілеттіктері оның аумағының шекараларымен шектелген. Қажет болған жағдайда бір әкімшілік аумақтық бірліктің прокуроры екіншісінің прокурорына тексеру жүргізу туралы талап жіберуге бастамашылық жасау тапсырмасымен жүгінуге құқылы [4, 23 б.].

Прокуратура туралы Заңның 3-бабының 3-тармағына сәйкес прокуратура кәсіпкерлік субъектілерінің, ұйымдардың және мемлекеттік органдардың қызметіне араласуға, олардың қызметін тексеруді тағайындауға, заңда көзделмеген негіздер бойынша ақпарат не құжаттар сұратуға құқылы емес[5].

Осылайша, Алматы қаласы прокурорының міндетін атқарушының Серіктестікке қатысты салықтық тексеру жүргізу туралы талапты шығару және Департаментке жолдау жөніндегі іс-әрекеттері заңсыз болып табылады (ӘК ӘААЖ 2022 жылғы 16 тамыздағы № 6001-22-00-бап/755 іс бойынша Қаулысы).

Функционалдық құзыретіне қатысты, ол нақты әкімшілік органның ішкі актілерімен белгіленетінің атап өту қажет. Осыған орай, егер лауазымды адам өзінің функционалдық құзыреті шегінен тыс шешім қабылдаса да, мұндай шешім заңсыз деп танылмайды, өйткені ол тиісті әкімшілік органнан шығады.

Осыдан, лауазымды адамды тәртіптік жауаптылыққа тартудың себебі оның өз функционалдық құзыретінің шегін бұзуы болып табылады.

Осыдан, лауазымды адамды тәртіптік жауапкершілікке тартудың себебі оның өз функционалдық құзыретінің шегін бұзуы болып табылады.

Заңдылық қағидаты әкімшілік орган мен лауазымды адамды өз құзыреті шегінде ғана емес, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Конституциясына сүйене отырып, шешім қабылдауға міндеттейді. Әкімшілік орган құқықтық актілерде бекітілген нормативтік рұқсат болған жағдайда ғана іс-қимыл жасауға құқылы және тиісті нормативтік өкілеттіксіз шешім қабылдай алмайды. Сонымен бірге, бұл заңға тәуелді нормативтік актілер негізінде, оларды шығару құқығы берілген органның құзыреті шеңберінде қабылданған жағдайда шешімдер шығарудың мүмкіндігін жоққа шығармайды.

Заң қағидатының бір құрамдас элементін ерекше атап өткен жөн: қолданыстағы құқықта көзделген тәсілдерімен әрекет ету міндеті. Әкімшілік органның өз құзыретін іске асыру тәртібін өз қалауы бойынша айқындауға құқығы жоқ. Әкімшілік орган да, лауазымды адам да өз өкілеттіктерін қолданыстағы нормативтік құқықтық актілерде тікелей жол берілетін тәсілдермен ғана жүзеге асыруға тиіс.

Сот тәжірибесінен келесі мысал келтірейік. Жоғарғы Соттың әкімшілік істер жөніндегі сот алқасы салықтық тексеру нәтижелері туралы хабарламаның күшін жою туралы іс бойынша жергілікті соттардың шешімдерін күшінде қалдыра отырып, заңдылық қағидатын қолдануды негізге алды.

Облыс бойынша Экономикалық тергеп-тексеру департаментінің тергеушісі А. 2020 жылғы 10 маусымдағы қаулысымен Серіктестіктің қызметіне 2018 жылдан 1 қаңтардан бастап 2019 жылға 31 желтоқсанға

[4] Прокуратура туралы: Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы 2022 ж. 5 қарашадағы № 155-VII ҚРЗ [Электрондық ресурс] – Айналыс режим: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2200000155 (жүгінген күні: 26.01.2026).

[5] Сол жерде.

дейінгі кезеңге корпоративтік табыс салығын (КТС) және қосылған құн салығын (ҚҚС) есептеудің дұрыстығы бөлігінде салықтық тексеру тағайындалды.

Қаулы «ТЛ» ЖШС, «WC» ЖШС, «LTD» ЖШС, «Сна» ЖШС қатысты Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 3-бөлімінің 216-бабында көзделген қылмыс белгілері бойынша, нақты жұмыс орындамай, қызмет көрсетусіз шот-фактураларды ресімдеу фактісі бойынша № 203500121 қылмыстық істі тергеу шеңберінде тауарларды тиеп жөнелту шығарылды [4, 25 б.].

Департамент 2020 жылғы 08 маусымда Серіктестікке тақырыптық салықтық тексеру жүргізу туралы № 231 ұйғарым шығарды. Тексеру қорытындысы бойынша акт жасалып, талапкерге 2020 жылғы 20 желтоқсандағы № 231 63 928 205 теңге сомасына КТС мен өсімпұлды, сондай-ақ 70 839 721 теңге сомасына ҚҚС мен өсімпұлды қосымша есептеу туралы хабарлама жіберілді.

Талапкер көрсетілген хабарламаға Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігіне шағымданды, алайда 2021 жылғы 07 шілдедегі шешіммен шағымды қанағаттандырудан бас тартылды.

Облыс прокурорының 2021 жылғы 19 қаңтардағы қаулысымен Экономикалық тергеп-тексеру департаментінің тергеушісінің 2020 жылғы 10 маусымдағы серіктестік қызметіне салықтық тексеру тағайындау туралы қаулысы заңсыз деп танылып, күші жойылды.

Біріншіжәнеапелляциялықсатыдағысоттар дауды шешу және мәлімделген талаптарды қанағаттандыра отырып, прокурордың жоспардан тыс тақырыптық салықтық тексеру жүргізу туралы Экономикалық тергеп-тексеру департаментінің тергеушісінің заңсыз қаулысының күшін жоюы 2020 жылғы 20 желтоқсандағы № 230 хабарламада көрсетілген оның нәтижелерінің жарамсыздығына әкеп соғатынын негізге алғанын атап өткен жөн [4, 25 б.].

Қазақстан Республикасы «Құқықтық актілер туралы» Заңының 64-бабының 2-тармағына сәйкес Қазақстан Республикасы Конституциясының және Қазақстан Республикасы заңнамасының талаптарына қарсы келетін жеке қолданылатын құқықтық актілер қабылданған кезден бастап жарамсыз болып табылады және Қазақстан Республикасының аумағында қолданылмауға тиіс.

Сонымен қатар, ӘРПК-нің 13-бабының үшінші бөлігіне сәйкес әкімшілік органның, лауазымды адамның кінәсінен қабылданған заңсыз әкімшілік акт, сондай-ақ әкімшілік органның, лауазымды адамның кінәсінен жасалған заңсыз әкімшілік әрекет (әрекетсіздік) әкімшілік рәсімге қатысушы үшін ауыртпалық салдарларына әкеп соқтырмайды.

Шетелдік тәжірибені қарастырайық. Германияда әкімшілік талап-арыздың табысқа жету мүмкіндігін зерттеу қатаң схема бойынша жүзеге асырылады. Ол талап қоюдың жарамдылығы мен негізділігіне бөлінеді.

Оның үстіне, рұқсат ету деп сотқа жүгіну үшін барлық «формальды» алғышарттар түсініледі, ал негізділік «материалдық» мәселелерге қатысты. Жол беруге болатындығын тексеру процесінде даудың сипаты және оның азаматтық-құқықтық немесе қылмыстық-құқықтық дау болып табылмайтыны зерделенеді [5].

Бұған сондай-ақ нысанды және мерзімді сақтау, талап қою түрі, талап қоюшының талап қоюға құқығы бар ма немесе қажетті соттан тыс алдын ала рәсімдер жүргізілді ме деген мәселелер жатады.

Талапкердің материалдық-құқықтық талабын тексеру осы барлық жол беруге болатын талаптар сақталған кезде ғана жүзеге асырылады. Егер талап қоюға жол берудің бір немесе бірнеше талаптары сақталмаған жағдайда, сот талап қоюды жарамсыз деп қабылдамайды. Осыдан кейін талап қоюдың негізділігі мәселесі бұдан әрі тексерілмейді, бірақ кез келген жағдайда сот актісі шығарылады. Егер сот талап қоюды жарамсыз деп есептесе, берілген талап арыздар мен құжаттарды жай ғана қайтара алмайды. Барлық өтініштер бойынша шешім қабылдануы тиіс.

Негізділігі тексерілмейтіндіктен, дау нысанасы бойынша заңды күші бар түпкілікті шешім шығарылмайды. Бұл талапкердің

талап қоюға жол беруге қатысты қатені жойып, сотқа қайта жүгіне алатынын білдіреді. Егер осыдан кейін талап-арыз іс жүргізуге қабылданса, онда сот оның негізділігін де зерделейді, бұл ретте бірінші шешім кедергі келтірмейді, себебі бірінші шешім талап-арыздың негізділігі мәселелеріне мүлде кедергі келтірмеді.

Егер талап қоюға жол берілетін болса, онда аралық шешім шығарудың соттың қажеті жоқ. Сот талап қоюдың негізділігін зерделеуге тікелей көшеді. Атап айтқанда, соттың талап арызды «қабылдауының» қажеті жоқ. Талап арыз берілген сәтте іс жүргізуде және олар бойынша сот шешім шығарғанға дейін осындай болып қалады. Сот та мұны ресми түрде растамауға, талапкер да өзінің жол берілетін талап-арыздарын одан әрі де қолдауға ниетті екенін қандай да бір жолмен растамауға тиіс.

Германияда талап қоюдың негізділігін зерделеу кезінде сот талап қоюшының талап қоюдың заңды түрде ақталғандығын немесе негізді болып табылатындығын тексеретінін атап өткен жөн. Мысалы, мұнда талапкердің шын мәнінде тұруға ықтиярхат алуға немесе оған субсидия беруге құқығы бар ма деген мәселе зерделенетін болады. «Келеңсіз» жағдайда не ауыртпалық түсіретін әкімшілік актіні даулау жағдайында сот дауланып отырған әкімшілік акт заңсыз болып табыла ма және ол талапкердің құқықтарын бұза ма деген сұрақты зерттейтін болады.

Егер талап қоюжарамдыжәне негізді болып табылса, онда сот оны қанағаттандырады. Егер талап қою ішінара ғана негізделсе, онда ол тек осы бөлігінде ғана қанағаттандырылуға тиіс. Бұл ретте сот, әдетте, іс бойынша шешім шығарады. Шешімдердің заңды күші болады және барлық қатысушы адамдар үшін оларды және олардың құқықтық мирасқорларын байланыстыра отырып, міндетті болады (*Германияның ӘПК-нің 121-бабы*) [6].

Сонымен қатар, 1998 жылғы «Адам құқықтары туралы» Заң күшіне енгеннен бері Конвенциялық құқықтар ағылшын соттарында тікелей күшіне енді [6].

Заңдылық қағидаты кең мағынада түсініксіздікті жоюға бағытталғандықтан, оны, керісінше, нақты және бір мағыналы тұжырымдар арқылы жоққа шығаруға болады [7].

Қорытынды. Жүргізілген талдау Қазақстан Республикасының әкімшілік сот ісін жүргізудегі заңдылық принципі сот шешімдері мен жария сот органдарының Конституцияға және заңдарға сәйкестігінің негізгі талабы ғана емес, сонымен бірге әкімшілік әділеттің бүкіл моделінің жүйе құраушы бастауы болатынын көрсетті.

Дәл осы қағидаттың төңірегінде әкімшілікті сот бақылауының тиімді тетігін құру, жеке және жария мүдделердің теңгерімін қамтамасыз ету және жария-құқықтық дауларда адам құқықтарын нақты қорғау жөніндегі міндеттер құрылады.

ҚР ӘРПК-те әкімшілік рәсімдер мен әкімшілік сот ісін жүргізуді кодификациялау басқару органдарының ішкі қызметі үшін де, мамандандырылған әкімшілік соттар үшін де бірыңғай шеңберлер қоя отырып, заңдылық қағидатын институционалдандырды.

Сонымен қатар, зерттеулер нормативтік бекітудің өзі заңдылықты толыққанды іске асыруға кепілдік бермейтінін көрсетеді: соттардың құзыретін ажырату, бірқатар жария-құқықтық дауларды азаматтық юрисдикцияға жатқызу проблемалары, сондай-ақ әкімшілік істердің жекелеген санаттарын сотта қорғауды шектейтін реттеудегі олқылықтар мен олқылықтар сақталады.

Заңдылық қағидатты өзге де басшылық қағидаттармен, әділдікпен, тепе-теңдікпен, сенімді қорғаумен, соттың белсенді рөлімен өзара байланыста түсіну қажеттігі елеулі қорытынды болып табылады. Зерттеулер формальды заңдылықтың біржақты үстемдігі заңсыз актілердің сақталуына немесе құқықтарға пропорционалды емес араласуға алып келетінін көрсетеді, ал әділдік, мөлшерлестік және белсенді судьялық жәрдемдесу тетіктерін қосу заңдылық қағидатын материалдық мазмұнмен толықтыруға және жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын іс жүзінде қорғауға бағыттауға мүмкіндік береді.

[6] Code of Administrative Court Procedure (Verwaltungsgerichtsordnung) in the version of the promulgation of March 19, 1991 [Электрондық ресурс] – Айналыс режим: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_vwgo/englisch_vwgo.html (жүгінген күні: 02.02.2026).

Әкімшілік өндірістегі заңдылық қағидатын дамыту жолдары нормативтік қарсылықтарды одан әрі жоюмен, әкімшілік соттардың юрисдикциясын нақтылаумен, жария құқықтық дауларға қатысушылар үшін процестік кепілдіктерді күшейтумен және шетелдік тәжірибені неғұрлым тергеулік есепке алумен байланысты. Осы салада шынайы заңдылықты қамтамасыз етуге құқықтық мемлекетке және азаматтардың Қазақстан Республикасының сот жүйесіне сенімін нығайтудың негізгі факторы болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Абдрасулов, Е.Б. К вопросу анализа принципов законности и справедливости в системе административного судопроизводства в Республике Казахстан / Е.Б. Абдрасулов, Е.Б. Ахметов, А.Б. Ахметова // Вестник Института законодательства и правовой информации РК. – 2025. – № 1. – С. 81-91.
2. Гришковец, А.А. Органы государственного управления: сущность и компетенция / А.А. Гришковец // Труды Института государства и права РАН. – 2015. – № 4. – С. 56-79.
3. Ахметов, Е.Б. Қазақстан Республикасының әкімшілік сот ісін жүргізудегі заңдылық, әділеттілік және соттың белсенді рөлі қағидаттарының өзара байланысы / Е.Б. Ахметов, Г.Е. Имамбаева // Құқық қорғау органдары академиясының Жаршысы. – 2025. – № 2 (36). – С. 18-25.
4. Жумагулов, А.М. Применение принципов административных процедур и административного судопроизводства в Республике Казахстан: практ. пособ. / А.М. Жумагулов. – Астана, 2023. – 121 с.
5. Пуделька, Й. Административное право Германии. Том 2 / Й. Пуделька. – Берлин: Инфотропик Медиа, 2023. – 352 с.
6. Dyzenhaus, D. The principle of legality in Administrative Law: Internationalisation as Constitutionalisation / D. Dyzenhaus // Oxford University Commonwealth Law Journal. – 2001. – № 1. – Pp. 5-34.
7. Chen, B. The principle of legality: Issues of rationale and application / B. Chen // Monash University Law Review. – 2020. – № 2. – Pp. 330-376.

References:

1. Abdrasulov, E.B. K voprosu analiza principov zakonnosti i spravedlivosti v sisteme administrativnogo sudoproizvodstva v Respublike Kazahstan / E.B. Abdrasulov, E.B. Ahmetov, A.B. Ahmetova // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii RK. – 2025. – № 1. – S. 81-91.
2. Grishkovec, A.A. Organy gosudarstvennogo upravlenija: sushhnost' i kompetencija / A.A. Grishkovec // Trudy Instituta gosudarstva i prava RAN. – 2015. – № 4. – S. 56-79.
3. Ahmetov, E.B. Қazaқstan Respublikasynyң әkimshilik sot isin zhүrgizudegi zaңdylyқ, әdilettilik zhәne sottyң belsendi rөli қaғidattarynyң өzara bajlanysy / E.B. Ahmetov, G.E. Imambaeva // Құқық қorғau organdary akademijasynyң Zharshysy. – 2025. – № 2 (36). – S. 18-25.
4. Zhumagulov, A.M. Primenenie principov administrativnyh procedur i administrativnogo sudoproizvodstva v Respublike Kazahstan: prakt. pos. / A.M. Zhumagulov. – Astana, 2023. – 121 s.
5. Pudel'ka, J. Administrativnoe pravo Germanii. Tom 2 / J. Pudel'ka. – Berlin: Infotropik Media, 2023. – 352 s.
6. Dyzenhaus, D. The principle of legality in Administrative Law: Internationalisation as Constitutionalisation / D. Dyzenhaus // Oxford University Commonwealth Law Journal. – 2001. – № 1. – Pp. 5-34.
7. Chen, B. The principle of legality: Issues of rationale and application / B. Chen // Monash University Law Review. – 2020. – № 2. – Pp. 330-376.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Ерік Булатұлы Ахметов – Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының аға ғылыми қызметкері, философия докторы (PhD), e-mail: ahmetov.er-0507@mail.ru.

Ахметов Ерик Булатович – старший научный сотрудник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, доктор философии (PhD), e-mail: ahmetov.er-0507@mail.ru.

Akhmetov Erik Bulatovich – Senior Researcher at the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, PhD, e-mail: ahmetov.er-0507@mail.ru.

Айгуль Булатқызы Ахметова – Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің Гуманитарлық ғылымдар Жоғары мектебінің қауымдастырылған профессоры, философия докторы (PhD), e-mail: aigul0884@mail.ru.

Ахметова Айгуль Булатовна – ассоциированный профессор Высшей школы гуманитарных наук Павлодарского педагогического университета имени А. Маргулана, доктор философии (PhD), e-mail: aigul0884@mail.ru.

Akhmetova Aigul Bulatovna – Associate Professor of the Higher School of Humanities of Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, PhD, e-mail: aigul0884@mail.ru.